

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 128 2007

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2008 och för recensioner 1 september 2008.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367-8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-25-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2007

Theanders undersökning omfattar. Vidare diskuteras behandlingen av moralfrågor i vuxenlitteraturens respektive barnlitteraturen. Här gör Theander en intressant iakttagelse, när hon konstaterar att moralfrågor har helt olika status i vuxenlitteratur och i barn- och ungdomslitteratur. (s. 182) I barnböcker anses moral ha en dålig klang och böckernas moraliska tendens utsätts vanligen för kritik. Men när vuxenlitteraturen diskuterar värdefrågor och moral anses detta mer eller mindre var något som hör till romanens uppgift. En filosof som Martha Nussbaum har under senare tid aktualiserat sambandet mellan romanen och moralfilosofin. Med referens till en undersökning av Carol Gilligan framhåller Theander att moralfrågor är något som intresserar även barn och unga. De moraliserande flickböckerna, som enligt en del kritiker inte lyckats befria sig från uppfostningsböckernas tvångströja, borde enligt Theander hellre betraktas ur mottagarnas synvinkel och ta hänsyn till flickornas intresse för moraliska frågor. Det är en tankeväckande synpunkt, som dock kunde ha förtydligats mer. Moralisk litteratur kan vara av högst olika slag och kan inte diskuteras i klump. Man bör också hålla isär begreppen moralisk och moraliserande. Härvidlag finns en viktig skillnad mellan barn- och vuxenlitteraturen. Barnlitteraturen var i sitt tidiga skede nära förbunden med och ett viktigt medel i barnets uppföstran. Vi har t.ex. traktatlitteraturen och den s.k. söndagsskolelitteraturen, där det moraliska eller snarare det moraliserande var helt dominerande. Moraliska inslag av mer eller mindre tendentiös art har därför sedan länge präglat barn- och ungdomslitteraturen. Jag menar att Theander i sitt resonemang rörande moralen inte tillräckligt skiljer på olika sorters moral.

Theander för även en tänkvärd diskussion om kvinnligt respektive manligt språk och jämför därvid flickböckernas språk med vuxenlitteraturens. Elin Wagners moderna, friska stil i t.ex. *Norrullsligan* framhålls som ”kvinnlig” och också som en inspirationskälla för Astrid Lindgren i hennes humoristiska flickböcker om *Kati*. En annan inspirationskälla för språket och stilen i flickböckerna finner Theander i *Madame de Sévigné*s nyskapande kvinnliga uttrycks sätt i de brev hon skrev till sin dotter. Även kåseriet, som kom att bli en typiskt kvinnlig genre, har beröringspunkter med den humoristiska flickboken.

Sammanfattningsvis ger Birgitta Theanders avhandling nya spännande infallsvinklar på flickbo-

ken, en genre som ofta behandlats styvmoderligt. Den visar att flickboken under den period undersökningen omfattar inte var någon statisk genre utan ofta rymde komplexa skildringar. Flickböckerna var inte några ”enfrågeböcker”. Istället blev det ungdomsboken, eller bruksboken som den också kallades på 60- och 70-talen, som kom att rikta in sig på en enda frågeställning, ett problem. *Ålskad och saknad* bidrar inte bara till att korrigera den gängse bilden av flickboken. Genom att den bygger på ett så omfattande material aktualiserar den flera okända författarskap och många mer eller mindre bortglömda titlar som lockar till läsning och vidare studier. Det finns för kommande forskare mängder av uppslag och mycken inspiration att hämta i Theanders undersökning.

Inledningsvis talade jag om den tydliga röst man förnimmer i Theanders avhandling. Det är en stor merit att det finns en sådan röst att lyssna till. Vad jag i min opposition dröjt vid är att denna röst bitvis fått en alltför polemisk ton. Det har visserligen känts uppfriskande med de nappatag Theander tagit med tidigare forskare inom flickboks- och barnboksgenren. Men författarens lojalitet med flickboken har ibland lett till ett alltför ensidigt ställningstagande. Vissa resonemang kan sakna nyanser, och Theander blir ibland motsägelsefull i sin argumentation. Någon gång har jag funnit anledning att ifrågasätta tolkningar och efterlysa större precision i argumentering och i definitioner. Dessa anmärkningar överskuggar dock på intet sätt avhandlingens betydande förtjänster. Här finns bredd och utblick, skarpsynta iakttagelser och kloka kommentarer. *Ålskad och saknad* kommer att bli ett standardverk inom barnlitteraturforskningen.

Lena Kåreland

Jerry Määttä, *Raketsommar. Science fiction i Sverige 1950–1968*. Ellerströms. Lund 2006.

Den 608-sidiga avhandlingen *Raketsommar. Science fiction i Sverige 1950–1968* är indelad i 412 sidor huvudtext, bestående av nio kapitel och en avslutande sammanfattning på engelska, 130 sidor noter (totalt 1.441 stycken – den första helt notfria sidan är s. 363), 6 sidor bilagor och 38 sidor käll- och litteraturlistor, följda av 18 sidor bild- och personregister. Ett bildark med vacker fyrfärgsreproduktion av 35 bokomslag och 6 seriesymboler

ger tillsammans med ett flertal svart-vita fotografireproduktioner, diagram och tabeller ökad konkretion åt framställningen.

I *inledningskapitlet* (s. 13–30) anges syftet med framställningen vara att hävdateckna ”lanseringen och mottagandet av science fiction-litteraturen i Sverige mellan åren 1950 och 1968” genom att beskriva förlagens utgivning av inhemsk och utländsk science fiction i svensk översättning, mottagandet och debatten kring sf i främst tidningar och tidskrifter, och framväxten av en svensk sf-rörelse. Avhandlingsförfattaren framhåller eftertryckligt att det inte ligger inom avhandlingens ram att annat än undantagsvis fördjupa sig i de skönlitterära texterna. Detta lämnas åt den kommande forskningen. Som teoretiska utgångspunkter anges Lars Furulands ”försommade litterära fält”, Robert Escarpits modeller av de två litterära kretsloppen och Pierre Bourdieus fältbegrepp. Vidare förklaras de i avhandlingen centrala termerna *konstruktion* och *konsekration*. Med *konstruktion* avses här etiketteringar och gränsdragningar, till exempel vilka verk som marknadsfördes och recenserades som sf. Med *konsekration* avses här värderingen av ett litterärt verk, ett författarskap, en genre eller en litterär rörelse på kort sikt, som längst under aktörernas livstid. Konsekrationen bör således ej sammanblandas med kanoniseringen, som rör inplaceringen i ett eller flera värdesystem på längre sikt.

Materialet i avhandlingen består huvudsakligen dels av de verk som publicerades på den svenska bokmarknaden under perioden 1952–1968, dels av de svenska sf-tidskrifter som utkom under perioden, nämligen *Häpna!* och *Galaxy*, dels av de så kallade fanzines som utgavs av sf-fantaster, och slutligen muntliga och skriftliga intervjuer med ett stort antal aktörer på sf-fältet under den aktuella perioden.

Forskningsläget på området beskrivs naturligtvis såsom ganska tunnslätt, med Michael Godhes doktorsavhandling från 2003, en uppsats av respondentens handledare Johan Svedjedal, publicerad i bokform 2001, och en handfull magisteruppsatser av respondenten själv, Miriam Hollmer, Lars Jacobson och Andreas Nyblom som undantag, förutom den förhållandevis stora verkgrupp som redovisar forskning kring Harry Martinsons sf-epos *Aniana* från 1956 och dess första version ”Sången om Doris och Mima” från 1953. Går man utanför det akademiska området finns flera värdefulla översiktsverk av John-Henri Holmberg

och Sam J. Lundwall som även täcker in respondentens period; Lundwall har dessutom sammanställt en omfattande bibliografi över sf och fantasy på svenska (1962), som utkommit i flera utvidgade upplagor. När det specifikt gäller fanzines finns ett par magisteruppsatser av Karin Andersson och Johan Sahlin från 2004 och 2005, samt en B-uppsats i ämnet journalistik och multimedia av Mika Tenhovaara från år 2000 att tillgå. Utanför akademien har Ingvar Svensson i ett par översikter från mitten av 1960-talet gjort en pionjärsats, följd av Rune Forsgren, som 1979 gjorde en bibliografi över svenska sf-fanzines 1954–1977. Utomlands kan man notera att Ulrike Nolte år 2002 vid Münsters universitet försvarade avhandlingen *Schwedische 'Social Fiction'. Die Zukunftsphantasien moderner Klassiker der Literatur von Karin Boye bis Lars Gustafsson*, som delvis berör avhandlingens period.

Första kapitlet i *Raketsommar* avslutas med några termdefinitioner. Sålunda får man bland annat veta att *genre* förstås som ”kategorier av verk som *påstås* uppvisa inbördes likheter”, vare sig detta kommer till uttryck i själva verken, på bokomslag och i annan marknadsföring, eller i skriftliga eller muntliga uttalanden om verken av recenser, lektörer och andra. Med *populärlitteratur* avses i avhandlingen litteratur som haft en stor läsekrets och som vanligen anses vara litterärt undermålig. Termen *kretslopp* definieras som system för produktion, marknadsföring och distribution av varor bestående av litterära texter.

Avhandlingens andra kapitel, ”Kognitiv marknadsföring. Science fiction som genre” (s. 31–60), inleds med presentationen av flera forskares och privatlärdas definitioner av begreppet science fiction, från den legendariske luxemburgske amerikanen Hugo Gernsbacks fokus på didaktiska och profetiska naturvetenskapliga äventyrsberättelser à la Jules Verne, via Kingsley Amis’ nedtoning av de naturvetenskapliga sidorna till förmån för idédebatt, Brian Aldiss’ ontologiskt orienterade definition med dragnings mot det skräckromantiska, Darko Suvins betoning av främmandegörande och *nova* (fenomen eller förhållanden som skiljer sig från primärpublikens värld), fram till Damien Brodericks definition som är en syntes av de tidigare. Respondenten urskiljer mot denna bakgrund tre huvudsakliga definitioner på genren: den *novologiska*, den *megatextuella* och den *paratextuella* definitionen. Enligt den novologiska definitionen skulle sf vara en genre, som oftast

utspelas i en nära eller avlägsen framtid som på avgörande punkter (så kallade *nova*) avviker från primärpublikens värld. Dessa *nova* är av naturvetenskaplig eller pseudonaturvetenskaplig karaktär. Den megatextuella definitionen ser sf som en språkligt och innehållsligt starkt formel- och toposbunden litteraturart, vars gemensamma bas, bestående av alla *nova*, kallas *megatext*. Exempel på dylika topoi är utomjordiska väsen, robotar, androider, artificiella intelligenser, tidsmaskiner, rymdskepp. Den paratextuella definitionen, slutligen, stipulerar att sf är en autonom marknadskategori på bokmarknaden som signaleras medelst så kallade paratextuella fenomen, såsom bokomslagens genrebeteckning, seriebeteckning, serievarumärke, förlagsnamn, omslagsillustrationer, verktytel och författarnamn, som samtliga tydligt förknippas med genren. Vidare skall sf genomgående distribueras i det populära kretsloppet och således räknas till populärlitteraturen (vilket de andra definitionerna ej stipulerar), och sf utgör en separat kategori inom bokhandel och biblioteksväsen. Avhandlingsförfattaren ger sig även in på definitioner av *kategoriserad sf* och *okategoriserad sf*, varmed avses ”berättelser som uttryckligen marknadsförts som en del av genren” respektive sådana verk som uppvisar tydliga sf-drag, men inte saluförts med den etiketten.

Härnäst presenteras läsaren för frågan om sf-genrens ursprung. Här finns olika skolor, bland annat en som vill se genren som urgammal – med kända namn som Platon, Lukianos, Thomas More, François Rabelais, Johannes Kepler, Cyrano de Bergerac, Jonathan Swift och Voltaire som företrädare – och flera som hävdar att den är av betydligt senare datum, men är oense om vilken författare som skall betraktas såsom genrekonstituerande: Mary Shelley? Jules Verne? H.G. Wells? Avhandlingsförfattaren anslutar sig här till anglosachsisk praxis och talar om *proto sf*, *tidig sf* och *modern sf*, vilket gör det möjligt att inkludera och differentiera på samma gång. Därpå definieras sf gentemot angränsande genrer som fantasy, skräck, utopier och dystopier. Vad sfs position inom kanon och i det litterära fältet beträffar, anges den såsom marginaliserad. Resonemang förs kring hur denna marginalisering uppstått. Vissa forskare har hävdat att de litterära och akademiska fälten är ointresserade av eller rädsla för nyheter och sådant de inte förstår sig på, och för de idéer sf ger spridning åt.

Det komprimerade kapitel 3, ”Tekniska sagor. Science fiction i Sverige före 1950” (s. 61–67) ger

en koncis rundmålning av genrens manifestationer i vårt land från 1600-talets slut till förra seklets mitt. Kapitlets ringa omfattning är talande: sf var inom perioden ingen kvantitativt stor genre, och Sverige hade ingen framskjuten position inom den internationellt sett. Detta hindrar inte att åtskillig energi lades ned av pedagoger och andra kulturbärande främst under första hälften av 1900-talet för att utrota denna ”kräftsvulst” på det svenska samhället.

Kapitel 4, ”Rymdhundar och goldondrar. Science fiction i Sverige 1950–1956” (s. 69–142) inleds med den händelse som utgör startskottet för avhandlingens egentliga period, nämligen grundandet 1950 av sf-klubben Futura genom bibliotekarien Roland Adlerberth och journalisten Sture Lönerstrand. Dessa båda eldsjälares insatser som kritiker, presentatörer, sf-författare och organisatörer blev betydelsefulla för genrens etableringsfas i Sverige. Adlerberth recenserade exempelvis regelbundet sf i *Biblioteksbladet*, varigenom han kom att påverka folkbibliotekens inköp av genren, och det var han som i brett upplagda artiklar i *Biblioteksbladet* 1951 och i *Samtid och Framtid* 1952 presenterade sf för allmänheten, snart följd av litteraturhistorikern Elisabeth Tykesson i *Bonniers Litterära Magasin* 1954. En första svenska lanseingsvåg daterar avhandlingsförfattaren till perioden 1952–56, då förlaget Natur och Kultur utgav en serie romaner av engelsmannen H.G. Wells, förutom litteraturprofessorn Eugène Napoleon Tigerstedts sammanställning av moderna anglosachsiska sf-berättelser under titeln *Morgondagens äventyr. En antologi naturvetenskapliga framtidsnoveller* (1953), och då bokförlaget Forum publicerade Ray Bradburys *Invasion på Mars* (samma år). Vidare utgav Oscar Eklunds bokförlag under perioden en serie omfattande 8 titlar, kallad *Science Fiction*, Albert Bonniers satsade på en serie på 5 titlar, benämnd *Planetböckerna*, och slutligen utgav Lindqvists förlag serien *Atom-Böckerna*, omfattande 12 titlar. Sporadiska sf-försök gjordes under perioden även av 14 andra svenska förlag (jfr tabell 2 på s. 131f i avhandlingen). Harry Martinson gjorde ett par synnerligen uppmärksammade gästspel inom genren med ”Sången om Doris och Mima” i *Cikada* (1953) och dess utvidgning *Aniara. En revy om människan i tid och rum* (1956). Under perioden utkristalliserades olika kritikerpositioner, som avhandlingsförfattaren använder för att identifiera *traditionalisten* (exempelvis Sten Selander), *antiamerikanen* (exempelvis Henning

Söderhjelm), *skeptikern* (exempelvis Olof Lagercrantz), *nöjesläsaren* (exempelvis Sten Björild), *optimisten* (exempelvis Pär Rådström), *entusiasterna* (exempelvis Roland Adlerberth) och *modernisten* (exempelvis Bengt Holmqvist).

I kapitlet presenteras även de vändor det innebär att försöka namngiva den nya genren. Förslag som teknovision, futurama, vetsaga, teknodikt, faktasi och många andra fick aldrig någon genomslagskraft och det blev den importerade engelska termen science fiction som blev den allenaordet i Sverige.

Avslutningsvis menar avhandlingsförfattaren att ingen av de svenska förlagens tidiga sf-satsningar utom Albert Bonniers båda martinsonverk tycks ha resulterat i någon större kommersiell framgång. Det fanns helt enkelt för få köpvilliga läsare.

I femte kapitlet, "Carpe futurum. *Häpna!* och den svenska science fiction-rörelsen" (s. 143–240), står Sveriges inflytelserikaste sf-tidskrift, *Häpna!*, i blickfånget. Tidskriften, som utgavs 1954–66, skapades inom den ovan nämnda sf-klubben Futura av Sture Lönerstrand och bröderna Karl Gustav och Kurt Kindberg. (*Häpna!* hade en föregångare i *Jules Verne-Magasinet*, som utgavs 1940–47.) *Häpna!* fylldes dels med inhemskt och importerat skönlitterärt material, som visar att utgivarna uppfattade termen sf såsom varande ganska vid, dels med faktaartiklar av teknisk och litterär karaktär (inklusive recensioner), tävlingar, insändare och slutligen med material som sammanhänger med de sf-klubbar som uppstod i Sverige, i hög utsträckning på *Häpnals* uppmaning, exempelvis kontaktannonser. *Häpna!* uppfattades av sina utgivare uttryckligen som ett kamp- och propagandorgan, som i första hand skulle verka för sf:s definitiva genombrott i Sverige. Härvidlag var ledarna (skrivna av bland andra Lennart Sörensen) tydligt avsedda att spela en opinionsbildande roll. Man har beräknat att tidskriften trycktes i mellan 10.000 och 12.000 exemplar och att den såldes i mellan 7.000 och 8.000 exemplar. Jämfört med den framgångsrikare delen av veckopressen, som utkom i upplagor mellan 100.000 och 400.000 exemplar är detta blygsamt, och man förstår att organet främst lästes av de redan troende och knappast blev till den brandfackla och ögonöppnare det var avsett att vara. I kapitlet hävdtecknas även den rörelse, som *Häpna!* uppstod ur och som den delvis framkallade, den sf-rörelse, som i avhandlingen även betraktas som en manifestation av så

kallad *fan-kultur*. Med fan-kultur avses yttringar av en populärkulturell företeles *fans*, det vill säga dess mesthängivna konsumenter. En fan-kultur bildar ett autonomt fält med tolkningsgemenskap, specifikt symboliskt kapital (kunskaper, kontakter etc.), egna inträdeskrav och trosföreställningar och så vidare. Såväl i Sverige som utomlands har förutom konsumtionen även produktionen och distributionen av sf på olika nivåer spelat en central roll inom sf-fandomen. Tydligt fungerar fandomen generellt kompensatoriskt för fansen, de får inom den socialt erkännande, gemenskap, identitet och position "som inte erbjudits dem i livet utanför". Avhandlingsförfattaren visar hur man inom sf-fandomen utvecklade en egen, förutomstående obegriplig jargong, och vilken central roll det upplevda utanförskapet hade för deltagarnas fan-identitet. I Sverige startades fram till början av 1960-talet ett 30-tal sf-klubbar, som delvis samlades i paraplyorganisationer, så kallade unioner, och som organiserade rikstäckande kongresser. De gav ut *fanzines* (kortform för *fan magazines*), som utkom i små upplagor och normalt hade ett enklare tekniskt utförande (ofta duplicerade eller stencilerade) och utgavs utan egentligt vinstintresse. I avhandlingens tabell 6 på s. 200 lockar exotiska fanzinetitlar som *Clloev*, *Urvoat* och *Zlewuy* och av tabell 7 på s. 202 ser man att inget fanzine i genomsnitt omfattade mer än 17 sidor, men att det som mest utkom 32 stycken under ett år i Sverige (1964). I kapitlet beskrivs hur flera uppburna svenska sf-författare började sin bana inom sf-fandomen, exempelvis Sture Lönerstrand (som dock redan på 1940-talet hade publicerat en del sf-noveller i tidskrifter), Sam J. Lundwall, Denis Lindbohm, Bertil Mårtensson och Lennart Sörensen. Vidare presenteras tre undersökningar av fansens läsvanor och preferenser, och diskuteras tillgången på utländsk sf i original på den svenska bokmarknaden.

Kapitel 6, "Sputnikfeber. Science fiction i Sverige 1957–1961" (s. 241–336) inleds med en beskrivning av de motstridiga effekter som uppskjutningen av de sovjetiska Sputnik-satelliterna fick för svensk science fiction: å ena sidan besannades de tidigare rymdfärdsspekulationerna, å andra ansågs paradoxalt nog det faktum att verkligheten nu kommit ikapp litteraturen ta vind ur seglen för genren.

Perioden såg födelsen av ett par pocketseriesatsningar, Pingvinförlagets 22 titlar omfattande *Atom-Boken* och Wennerbergs *Rymd-Böckerna* på

20 titlar, vilka båda inleddes 1957. Sporadiska sf-försök gjordes under perioden även av 14 andra svenska förlag (jfr tabell 15 på s. 277). Inte heller denna verksamhet tycks ha inneburit påfallande kommersiella framgångar, eftersom serierna efter en provotid lades ned och den övriga utgivningningen var rent sporadisk. Åren 1958–60 utkom emellertid ytterligare en svensk sf-tidskrift, *Svenska Galaxy*, med Sten Möllerström och Henrik Rabe i ledningen, möjligen biträdde av den redaktion som i tidskriften angavs bestå av Uno Florén, Gustaf-Adolf Mannberg och Pär Rådström. *Svenska Galaxy* skilde sig från den etablerade konkurrenten *Häpna!* genom att inte vara genererad inom fandomen, och inte i första hand vara riktad till den. Innehållet bestod dels av översatt skönlitteratur ur amerikanska 'modertidningen' *Galaxy*, dels av svenska originalbidrag av bland andra Ralf Parland, Pär Rådström och Lennart Sörensen, dels av ledare författade av Möllerström och Rabe, och dels av insändare. Antalet köpare tycks inte ha varit det man från förlagets sida hoppats på, och inte minst problemen att attrahera annonsörer gjorde att tidskriften inte blev löande och efter ett och ett halvt år lades ned.

I det sjunde kapitlet, "Den svenskättade häxmästaren. Konsekrationen av Ray Bradbury" (s. 337–370), konstaterar avhandlingsförfattaren att utom Harry Martinson ingen sf-författare i Sverige under avhandlingens period hade en lika hög status bland opinionsbildarna som amerikanen Ray Bradbury. Hans stjärna beskrev en jämnt stigande kurva från entréen på den svenska bokmarknaden 1953 med *Invasion på Mars*, via bland andra *Fahrenheit 451* (1958) och *Den illustrerade mannen* (1961), till *Glädjens mekanismer* (1965). Recensenterna och kommentatorerna konstruerade en bild av Bradburys författarskap, där detta befann sig i en permanent rörelse bort från sf-genren, mot magisk realism och regelrätt realism. Så kunde det onekligen förefalla om man följde den svenska publiceringsordningen, men som redan Göran Bengtson observerade 1963 fanns det ingen som helst överensstämmelse mellan denna och originalens tillkomst- och publiceringsordning, varför den av kritikerna omhuldade utvecklings-teorin i själva verket var en ren falsifikation. Det är obekant huruvida recensenterna var medvetna om denna komplikation eller om den ägde rum på grund av deras naivitet. Bradburys konsekration i Sverige beskrev framför allt under 1960-talet en kurva som var den motsatta mot sf-gen-

rens (den senare dalade alltmera betänkligt). För att Bradbury skulle ha en chans inför den svenska kritikerkåren var det således nödvändigt för hans förlag P.A. Norstedt & Söner att alltmer fokusera publiceringen på texter som inte kunde kategoriseras som sf.

I kapitel 8, "De tysta långa åren. Science fiction i Sverige 1962–1968" (s. 371–390) hävdtecknas en nedgångsperiod för sf i Sverige. Visserligen gjorde B. Wahlströms Bokförlag en satsning på Donald A. Wollheims ungdomsserie *Mike Mars* (fyra titlar) 1963–65 och sporadiska utgåvor gjordes på ytterligare 10 förlag under perioden (se tabell 19 på s. 378), men antalet boktitlar är ändå försumbart: sammanlagt 21 kategoriserade sf-böcker på hela sjuårsperioden, det vill säga i genomsnitt tre om året. Detta kan jämföras med glansperioden 1954–1959, då i genomsnitt 19 sf-titlar utkom per år. Samtidigt erinrar avhandlingsförfattaren om att det fanns åtskilligt relevant material bland den okategoriserade sf-utgivningningen under 1960-talet, exempelvis två romaner av Arvid Rundberg, Sven Delblancs *Eremitkräftan* (1962) och *Homunculus. En magisk berättelse* (1965), pseudonymen Olof Johannessons (det vill säga Hannes Alfvén) *Sagan om den stora datamaskinen. En vision* (1966) och P.C. Jersilds *Grisjakten* (1968). Recensenterna undvek under perioden noggrant omnämnandet av sf i samband med okategoriserad sf, rimligtvis för att termen i deras ögon fått så låg status att den endast fyllde en pejorativ funktion. Tillfälliga insatser av sociologen Johan Asplund (1964) och kompositören Jan W. Morthenson (1968) för att på allvar diskutera sf-litteraturens potential förblev isolerade fenomen. Först i och med 1970-talets gryning skulle intresset för sf åter öka bland förläggare och opinionsbildare i Sverige.

"Raketsommar. Slutdiskussion" heter det nionde och sista kapitlet i dissertationen (s. 391–404). Här sammanfattas avhandlingen på de tio första sidorna, varpå slutdiskussionen förs på de sista fyra. Denna slutdiskussion tar sitt avstamp i konstaterandet att det inte är helt lätt att förklara "Varför succén uteblev och utgivningningen minskade". De fyra inblandade aktörskollektiven kallas "brinnande eldsjälur, skeptiska kritiker, misstroagna läsare och besvikna förläggare". Kanske fanns det en viss överetablering, kanske blev konkurrensen med kriminalgenren övermäktig, kanske hade det något med den svenska folkkaraktären att göra, kanske rörde det sig om en inkommensurabel kulturkollision. Faktum kvarstår att sf aldrig fått det

breda genombrott i Sverige som entusiasterna hade hoppats på.

Formaliam i avhandlingen är inte bara god; den är utomordentligt god. Stilen är lättflytande och transparent, fikonspråk och modedefloskler lyser med sin frånvaro. Därför är det utomordentligt lätt att följa framställningen och att orientera sig i avhandlingen. Hänvisningstekniken, notapparatens och käll- och litteraturförteckningen uppfyller alla krav man kan ställa.

Akribien är god. Företagna stickprovskontroller har inte avslöjat några som helst avvikelser i citaten från originalen. Förutsatt att resultatet av stickproven är representativt, måste således citatåtergivningen sägas vara mönsterigill.

I den av handlingsförfattaren komponerade texten, finns däremot en och annan skönhetsfläck. Smärre tryckfel finner man givetvis här och där, exempelvis "197x" som dödsår på Kjell Ekström på s. 144, sista avsnittets första rad, "Häpna! en som ett drivhus" på s. 212 rad 10 nedifrån i stället för "Häpna! som ett drivhus", "Att anmärkas bör att" på s. 541 not 30 i stället för "Anmärkas bör att".

"Helsingborg" med "e" på s. 300 rad 4 och s. 521 not 259 skall vara "Hälsingborg" med "ä" (efter som det gäller 1950-talet).

Vid det tyske författaren Hans Dominik har levnadsåren (1872–1945) fallit bort på s. 63 rad 16 nedifrån, Gustaf-Adolf Mannberg har nu endast födelseåret 1917 på s. 279 rad 4 efter rubriken "Redaktionen" angivet, men han avled år 2002. "Kungliga Teatern" har på s. 140 mitten och i not 272 på s. 459 felaktigt döpts om till "Kungliga Operan" (det gäller 1950- och 1960-talen).

Ingvar Svenssons levnadsår kommer först i not 367 på s. 494, som annoterar s. 226, trots att denne nämnts mer än ett dussin gånger på de närmast föregående 50 sidorna. I not 90 på s. 507 nämns en Henrik Rabe. Notens är en kommentar till s. 258 (där Rabe dock ej nämns). Det enda tillfälle då läsaren tidigare stiftat bekantskap med Rabes namn är i Inledningen på s. 19. Man kan kanske tycka att det är att begära väl mycket av läsarens minneskapacitet att vederbörande skall komma ihåg ett namn som nämnts en enda gång tidigare i texten, nämligen 240 sidor tidigare.

På den språkliga sidan noterar man en del abnormiteter. Här finns *underliga komparativformer*, som bör betraktas som anglicismer: "mer svåra" i stället för "svårare" på s. 53 rad 15, "mer intres-

santa" i stället för "intressantare" på s. 133 mitten, "mer flitiga" i stället för "flitigare" på s. 357 rad 12, "mer rimliga" i stället för "rimligare" på s. 402 mitten (direktöversatt från engelskans "more difficult", "more interesting", "more industrious", "more reasonable").

Kontaminationer förekommer flerstädes: "tillhörde en av" på s. 63 rad 11 nedifrån och s. 85 rad 11, "tar sig till uttryck" i stället för "tar sig uttryck" eller "kommer till uttryck" på s. 73 rad 12 nedifrån, "efter att" på s. 94 rad 6 nedifrån *et passim* i stället för "efter" eller "efter det att", "en av Sveriges kanske flitigaste" på s. 97 mitten i stället för "Sveriges kanske flitigaste" eller "en av Sveriges flitigaste", det vanligt förekommande "står att finna" exempelvis på s. 112 rad 1 i stället för "står" eller "finns", "står att läsa" på bland annat s. 139 rad 11 i stället för "står".

Pleonasmer finns här och där som "första början" på nästsista raden på s. 164, "manlig yngling" på s. 181 sista raden, "helt gratis" på s. 203, "tvetydig signatur" (för en pseudonym) på s. 215, "mänskliga befolkningen" på s. 224 mitten (vi befinner oss i den verkliga världen och på Jorden).

Ett allvarigare grammatikaliskt fel görs genomgående i texten, när det inte skiljs på subjektform och objektform vid val av determinativa pronomen: "av de" i stället för "av dem" på s. 172 rad 11 nedifrån, "mellan fansen och de" i stället för "mellan fansen och dem" på s. 176 rad 12 nedifrån, och många liknande konstruktioner på andra ställen i avhandlingen.

Detta kanske låter allvarligt, men med tanke på att texten omfattar 608 sidor måste det framhåvas att dessa exempel är droppar i havet.

Närmast skall nu några punkter skisseras, där man kunde ha önskat att avhandlingsförfattaren varit tydligare.

1) På s. 20 rad 4ff motiveras slutpunkten för undersökningens tidsmässiga ram, 1968: "Kring decennieskiftet 1970 inleddes också en ny våg av sf-utgivning i Sverige, vilken höll i sig till mitten av 1970-talet, varför 1960-talets sista år utgör en lämplig slutpunkt för undersökningen." Det är inte särskilt klart för läsaren vari det logiska i denna utsaga ligger. Självklart måste varje undersökning avgränsas, men så som det framställs i avhandlingen utgör andra hälften av 1960-talet en bottenperiod för genrens del i Sverige, medan 1970-talet innebär en markant förbättring därvidlag. Att avbryta framställningen före denna

påfallande uppgång tycker man skulle ha behövt en tydligare motivering.

2) På s. 54 rad 9 räknas *Star Wars* som sf, varpå "en annan delgenre", *science fantasy*, nämns, men *Star Wars* tillhör just *science fantasy* (övernaturlighet och tekniska spekulationer sida vid sida).

3) Icke så sällan blir man som läsare av *Raketsommar* nyfiken på avhandlingsförfattarens position i olika frågor. Exempelvis talas det i slutet av kapitel 2 (s. 58ff) om akademiska kommentators olika hållning gentemot värderingen av sf, hur man skall läsa sf, och genrens dubbelroll som å ena sidan populärlitterär, å andra sidan idédebatterande och budskapsmättad. Vilken som är avhandlingsförfattarens egen hållning förblir dock oredovisat.

4) På s. 446 i not 110 nämns att Roland Adlerberth i en recension i *Göteborgs-Tidningen* 1954 klagade på att Lindqvists förlag hade dåligt papper i sina böcker. Läsaren får dock ej reda på huruvida det fanns fog för att kritisera papperskvaliteten.

5) I not 124 på s. 447 citeras uttalanden av Stafan Bengtsson och Göran Willis (kanske inte just kända för sin position som litteraturauktoriteter), som går ut på att etablera Henrik Nanne som en "torftig och skrattretande" sf-författare. Återigen frågar man sig som läsare hur avhandlingsförfattaren ställer sig till påståendet.

6) I kapitlet om *Galaxy* nämns att Sam J. Lundwall och John-Henri Holmberg hävdade att tidskriften var litterärt mera högstående än den framgångsrikare konkurrenten *Häpna!*. Inte heller här får läsaren veta var avhandlingsförfattaren står. För egen del måste jag säga att jönköpingsprodukten *Häpna!* gör ett avgjort professionellare intryck än stockholmsgenererade *Galaxy*. Jag undrar om inte Lundwall och Holmberg låtit sig påverkas av redaktionsmedlemmarnas (i *Galaxys* fall: de föregivna redaktionsmedlemmarnas) kulturella kapital respektive brist på sådant. Deras beskrivning av innehållet i tidskrifterna håller inte måttet, och de bidragande skönlitterära författarna är ju till stor del desamma. Någon avgörande skillnad på texternas kvalitet föreligger inte. Som förlagsprodukt kan *Galaxy* med sitt dåliga papper och sin taffliga layout inte på något vis mäta sig med amatörernas *Häpna!*. Den enda punkten där de är likvärdiga är faktiskt omslagens formgivning och papperskvalitet.

7) I avsnittet om tidskriften *Häpna!*s nedläggning 1966 (s. 236–239) nämns upplagan på om-

kring 10.000 exemplar som för låg för att vara lönande. Men som läsare undrar man hur denna siffra står sig mot den 1968 påbörjade *DAST-Magazines* upplaga eller någon annan tidskrift i samma viktclass som *Häpna!*, eller för den delen med ett uppbyggt organ som *Bonniers Litterära Magasin*.

8) Det är förvånande att *DAST*, som ju står för *Detectives*, *Agents*, *Science Fiction*, *Thrillers*, inte nämns någonstans i avhandlingen, trots att den ju ingår i avhandlingens period, då den började utkomma 1968.

9) I kapitlet om sf i Sverige på 1960-talet nämns att Börje Crona, Lennart Sörensen och andra beskylldes verkligheten för illojal konkurrens med skönlitteraturen, det vill säga att verklighetens Sputnik-färder skulle ha tagit luften från under vingarna på sf. Normalt förhåller det sig ju tvärtom, nämligen att sammanhanget mellan aktualiteter och populärlitteratur är påfallande och positivt. Här skulle det således ha varit tvärtom. Det hade varit intressant att få taga del av närmare resonemang kring detta fenomen och dess tänkbara orsaker, eftersom det här tycks röra sig om ett undantag.

10) På s. 428 i not 118 betraktas idé- och litteraturhistorikernas etiketterande av Platons *Staten* som utopi 1.700 år efter verkets tillkomst som en anakronism. Men så är det väl med merparten av epok- och genrebeteckningar (exempelvis Antiken, Medeltiden, Barockoperan)?

11) På s. 433 i not 11 ges på tal om Otto Witts tidskrift *Hugin* (1916–20) olika bud beträffande antalet nummer den utkom med totalt: Sam J. Lundwall uppger 86 och John-Henri Holmberg 65. Åter lämnas läsaren i sticket, som givetvis undrar vem som har rätt.

12) På s. 434 i not 17 nämns att Lundwall påstått att de enda länder på jorden som importerade och översatte sf omkring 1940 var Argentina, Frankrike, Storbritannien och Sverige, och denna uppgift ges okommenterad vidare. Är den sann? Hur kan avhandlingsförfattaren eller Lundwall veta något om detta, med tanke på antalet bok- och pressmarknader på jordklotet?

13) Enligt s. 483 not 239 har Ahrvid Engholm uppgivit att sf-kongressen Stockon 3 samlade 30 deltagare och Stockon 4 40 stycken, något som enligt avhandlingsförfattaren "inte kunnat beläggas i samtida källor". Som läsare undrar man då hur man skall ställa sig till dessa sifferuppgifter. Hur har Engholm förklarat dem inför avhand-

lingsförfattaren? (Engholm är för ung för att själv ha varit med.)

14) En uppgift från Miriam Hollmers magisteruppsats citeras på s. 489 i not 298: att det i själva verket var Denis Lindbohm som författade de noveller som trycktes under hustrun Anna-Brittans namn. Detta är ju en ganska spektakulär uppgift, och som läsare frågar man sig vad Lindbohm, som avhandlingsförfattaren brevväxlat med, själv sade.

15) Av s. 492 not 335 framgår att hugade sf-fans enligt Alvar Appeltofts i fanzinet *Top Secret* framförda strategi skulle skicka artiklar och insändare om sf till Ungdomsfrämjandets tidskrift *Ungdomsnytt*, till det finlandssvenska litterära magasinet *Horisont*, till *Folket i Bild* och till AB Atomenergis publikation *Reaktorn*, ”men om några artiklar publicerades är oklart”. Man undrar hur detta kan vara oklart, när det bara är att beställa fram dessa tidskrifter och undersöka dem.

16) På s. 513 i not 167 nämns att Pär Rådström och Gustaf-Adolf Mannberg varit Sten Möllerströms ”medarbetare” under dennes ”tid på *Morgonposten* i Göteborg under sent 1940-tal”. Detta är missvisande. För det första var Möllerström *chefredaktör* för tidningen, och detta var från 1949 till 1951 (således huvudsakligen under tidigt 1950-tal). För det andra var visserligen Rådström knuten till tidningen under hälften av 1949, men Gustaf-Adolf Mannberg har uppgivit sin anställningsperiod som 1950.

17) Enligt s. 539 noterna 14 och 15 framgår det att avhandlingsförfattaren i sin sammanställning av den svenska utgivningen av kategoriserad sf inte inkluderat ny- eller pocketutgåvor. Bevel-segrunderna till dessa beslut får läsaren dock ej taga del av.

18) Beskrivningen på s. 291ff av förhållandet mellan den i *Galaxy* publicerade reklamen och tidskriftens läsare torde bygga på missförstånd. Den genomgående tekniken är här att avhandlingsförfattaren dels söker uttröna den läsekrets *Galaxys* redaktion trodde sig ha, dels den läsekrets annonsörerna trodde sig nå, genom att granska vilken konsumentgrupp reklamen vände sig till. Undersökningen resulterar i insikten att reklamen tycks riktad till ”lite äldre, manliga läsare”, vilket stämmer dåligt med den gängse bilden av den typiske sf-läsaren som ung. En sådan skulle knappast ha råd att köpa en ny SAAB modell 93, en Volvo Amazon eller en skrivmaskin av märket Olivetti, modell Lettera 22. Avhandlingsförfatta-

ren tänker sig att annonsörerna kanske laborerade med någon av tre idéer: att *Galaxys* läsare hade skrivardrömmar och var intresserade av bilar, att firmorna arbetade långsiktigt på att uppamma ett intresse för sina produkter, eller att tidskrifterna efter att ha lästs av sin primärpublik hamnade i händerna på äldre manliga släktingar.

En analys av annonsmaterialet i *Galaxy* ger en sannolikare tolkningsmöjlighet: att den etablerade tidningsmannen Sten Möllerström kunde utnyttja sina kontakter och därigenom få helsidesannonser från penningstarka firmor, som utan närmare förhoppningar om verkligt utbyte av annonserna placerade dem som sponsring av tidskriften. Detta slags marknadsföring upphörde mycket riktigt efter några nummer och ersattes av branschannonser som tydligt var riktade till tidskriftens faktiska läsekrets (*Galaxys* ägare, förlaget Illustrerade Klassiker, annonserade för den häftesserie med samma namn, där bland andra bearbetningar av Jules Verne och H.G. Wells ingick, Wennerbergs förlag gjorde reklam för *RymdBöckerna*, P.A. Norstedt & Söner annonserade titlar av Ray Bradbury, ett par flygböcker utannonserades, och *Galaxy* gjorde reklam för sig själv). Vid ett tillfälle infördes en annons där SF-Union Skandinavien sökte värva medlemmar.

Att de internationella firmornas helsidesannonser fanns med i tidskriftens första nummer är således lika litet att förvånas över som att de snart försvann. De fanns där enbart som en vänlig gest och inte för att firmorna räknade med att de skulle ge något annat än möjligen goodwill-effekt. Eftersom läsarna inte hade råd att köpa deras produkter, var det meningslöst att lägga ned pengar på att skraddarsy reklam för ungdomarna: firmorna lät trycka redan färdigställt annonsmaterial som riktade sig till köpstarkare segment av befolkningen.

Denna avhandling, som är ett pionjärverk på sitt område, präglas av författarens stora energi och målmedvetenhet: det är ett stort och heterogent material han har satt sig in i och hävdatecknat. I sin kartläggning av den *terra incognita* som det svenska science fictionfältet under 1950- och 1960-talen trots sporadiska icke-akademiska forskningsinsatser har utgjort, har han presterat ett väsentligt bidrag till vår kunskap om svensk populärlitteratur och populärkultur.

Dag Hedman